

نقش سدها در توسعه پایدار گردشگری روستایی مورد مطالعه: روستاهای بالادست سد کارون سه در شهرستان ایذه

حجت الله صادقی^{۱*}، پرتوسادات موسوی فرد^۲

۱-دکترای جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، پژوهشگر آزاد، اصفهان، ایران.

۲- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی گردشگری، پژوهشگر آزاد، اصفهان، ایران.

DOI: [10.22077/vssd.2020.3486.1002](https://doi.org/10.22077/vssd.2020.3486.1002)

چکیده

سد کارون سه در شهرستان ایذه به عنوان یکی از بزرگترین سدهای قوسی خاورمیانه است که به دلیل موقعیت جغرافیایی و جاذبه های اکوتوریسمی موجود در منطقه، می تواند نقش مهمی در توسعه گردشگری روستایی داشته باشد. در این تحقیق هدف بررسی نقش این سد در توسعه گردشگری روستاهای بالادست است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات میدانی با استفاده از ابزار پرسش نامه است. حجم نمونه ۳۳۰ نفر محاسبه و پرسشگری در ۳ روستای بالادست انجام شد. نتایج نشان داد که سد کارون سه در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵+ در بهبود شاخص های اقتصاد گردشگری روستاهای بالادست نقش داشته است. میانگین شاخص ها برابر با ۳/۵۶ به خوبی این مطلب را تایید می نماید. نتایج نشانگر این است که با ساخت سد، مشاغل خدماتی، رونق صنایع دستی، افزایش درآمد، افزایش فرصت های شغلی، بهبود ساخت و سازها، افزایش ارزش زمین و افزایش سرمایه گذاری شکل گرفته است. نتیجه آزمون ویلکاکسون در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵+ نشانگر نقش سد در بهبود امکانات گردشگری روستاهای بالادست است. میانگین آزمون در قبل از ساخت سد برابر با ۲/۰۹ و در بعد از ایجاد برابر با ۳/۶۷ گزارش می شود. مقایسه میانگین به خوبی از بهبود امکانات گردشگری بعد از ساخت سد اشاره دارد. همچنین نتیجه آزمون ویلکاکسون از نقش سد در جذب گردشگران داخلی (شهرستانی، استانی و استان های همجوار) اشاره دارد. در میان سه روستای بررسی شده، روستای شیوند بزرگ اختلاف معناداری با روستاهای دیگر از نظر توسعه گردشگری دارد که فاصله مکانی روستاها نسبت به سد بسیار تاثیر گذار بوده است.

تاریخ دریافت:

۳۱ خرداد ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۲ شهریور ۱۳۹۹

صفحات: ۹۸-۸۵

کلید واژگان:

سد کارون سه، توسعه
پایدار گردشگری،
گردشگری روستایی،
شهرستان ایذه.

۱- مقدمه

روستاها پتانسیل بالایی در راستای جذب توریست دارند اما در بسیاری از موارد ایجاد و توسعه زیرساخت های فیزیکی و توسعه ای در سطح یک منطقه می تواند به روند رو به رشد صنعت گردشگری روستایی کمک نماید و این روند را تسریع ببخشد (Richards, 2015, 56). یکی از این زیرساخت ها، ایجاد سدها با اهداف مختلف زیست محیطی است. در حقیقت سدها هر چند اهداف خاصی را در زمینه مدیریت منابع آب و انرژی دنبال می کنند اما بخش از اهداف فرعی آن به توسعه مناطق پیرامون مرتبط است (Ishida et al, 2003, 150). یکی از این موضوعات، گردشگری است. با ایجاد سدها، علاوه بر اینکه ظرفیت های جدیدی در راستای توسعه گردشگری روستایی به وجود می آید، پتانسیل های موجود گردشگری روستایی از وضعیت بالقوه به بالفعل می توانند تبدیل شوند و در واقع گردشگری روستایی در یک مسیر توسعه ای قرار بگیرد.

سدها علاوه بر اینکه یکی از منابع مهم تأمین آب، برق و... هستند، با ایجاد مناظر خاص خود، ظرفیت های بزرگی برای رشد و توسعه صنعت گردشگری نیز محسوب می شوند (Qu et al, 2015, 687) بسیاری از کشورهای دنیا نیز سدها و دریاچه های آنها از مهم ترین قطب های گردشگری آن کشور محسوب می شوند و سالانه هزاران مسافر را به خود جذب می کنند. برای مثال، برای بازدید از سد هوور، سالیانه یک میلیون نفر گردشگر از اقص نقاط دنیا به ایالت نوادا در ایالات متحده آمریکا می روند، بیش از ۹ میلیون نفر نیز به منظور قایقرانی، شنا، ماهی گیری، شکار، چادرزنی و پیاده روی به دریاچه این سد می روند (ریاحی و همکاران، ۱۳۸۲). همچنین، در سال ۲۰۱۰ سد جرجیس^۱ با جذب گردشگر به میزان ۱.۴۵ میلیون نفر در سال رکورد بازدید از سد را شکست (Campbell-Hyde, 2012). این تاثیر سدها، به نواحی محلی نیز سوق پیدا می کند و گردشگران علاوه بر اینکه از ظرفیت های سد می توانند بازدید نمایند، جاذبه های گردشگری روستایی و حضور در روستاهای پیرامون آن را نیز تجربه خواهند کرد. آنچه که در روستاهای پیرامون سد کارون قابل مشاهده است می تواند متاثر از این موضوع باشد.

نتایج تحقیقاتی بر روی سد بزرگ آسوان^۲ در کشور مصر نشان می دهد که این سد علاوه بر این که کنترل کننده ذخیره آب فراهم شده دریاچه ناصر می باشد، موجبات رشد کشاورزی، رشد گردشگری و در نهایت پویایی جامعه روستایی مصر شده است (Strzepek & et al, 2006, 122). آواکل (۲۰۰۲) به بررسی تأثیرات سد پاک مون^۳ پرداخته و معتقد است که سدها علاوه بر تأثیراتی که از لحاظ زیست محیطی بر ساکنان پیرامون خود می گذارند، تأثیرات اجتماعی و اقتصادی زیادی از جمله گردشگری را به دنبال دارند (Avakol, 2002, 44). نتیجه تحقیق کمپبل (۲۰۱۲) نشان داد که یکی از تأثیرات این سد، توسعه بخش گردشگری و ایجاد برخی منابع درآمدی در مناطق محلی بوده است (Campbell, 2012, 2). لذا سدها به عنوان پروژه های عظیم اقتصادی و صنعتی در سطح منطقه ای، تأثیرات متفاوت از نظر ساختاری-کارکردی را بر توسعه پایدار روستاهای پیرامون بر جای می گذارند (رحمتی، ۱۳۹۱، ۱۶).

1 . Three Gorges
2 -Aswan
3 -Pak mun

به نظر می‌رسد که در صورتی که مدیریت بهینه و مطلوبی چه قبل و چه بعد از ایجاد سد در راستای بهره‌وری بهتر از آن و همچنین منابع محیطی وجود داشته باشد، مسلماً می‌توان از ظرفیت‌های آن در راستای توسعه پایدار محیطی استفاده کرد (سعادت و همکاران، ۱۳۸۸، ۲)؛ اما در صورتی که این‌گونه نباشد و مدیریت و نگرش سیستمی نیز در سطوح مختلف حاکم نباشد، نتیجه آن بروز مسائل و پیامدهای جدیدی است که گریبان‌گیر نقاط روستایی و شهری خواهد شد؛ بنابراین روستاها در پیوند مستقیم با طرح‌های توسعه‌ای سدسازی قرار دارند و این طرح‌ها تأثیرات کاملاً مشخصی بر زندگی اجتماعی و اقتصادی روستاییان می‌گذارند. امروزه تلاش می‌شود تا در قالب ارزیابی آثار توسعه‌ای طرح‌ها، منافع و مضار فعالیت‌های توسعه‌ای بر هر منطقه ارزیابی و تحلیل شوند (ملک حسینی و میرک زاده، ۱۳۹۳، ۵۸۹).

سد کارون سه، بزرگ‌ترین سد قوسی خاورمیانه و یکی از نمونه سدهای مخزنی ایران است که بر روی رود کارون در جنوب غربی ایران و در شهرستان ایذه (استان خوزستان) احداث شده است. نیروگاه این سد در حال حاضر با تولید سالیانه ۴۱۷۲ میلیون کیلووات ساعت انرژی یکی از بزرگ‌ترین نیروگاه‌های برق‌آبی ایران است. هدف از احداث سد و نیروگاه کارون سه، تأمین بخشی از برق مورد نیاز کشور ایران و نیز کنترل سیلاب‌های مخرب است. (شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران، ۱۳۹۰، ۱۸). در طول دوره ساخت، فرصت‌های اشتغال به وجود آمده در طرح کارون سه (اشتغال مستقیم و غیرمستقیم) بالغ بر ۲۲ هزار نفر بوده است که بسیاری از این افراد را مردم روستایی تشکیل می‌دهد. در حریم کارگاه و دریاچه کارون سه، تعداد ۶۳ نقطه آبادی کوچک و بزرگ واقع شده که ۳۹ روستا عرصه و اعیان خود و مابقی بخشی از اراضی خود را از دست داده‌اند (جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، ۳۶)؛ بنابراین این سد تأثیرات فضایی-مکانی مختلفی را بر حوزه پیرامون خود از جمله نقاط روستایی تحت نفوذ بر جای گذاشته است؛ چراکه با ایجاد این سد ابعاد فضایی-مکانی و روند توسعه روستاها و نقاط شهری در منطقه تحت شعاع آن قرار گرفته است. علاوه بر مدت ۱۱ ساله انجام این پروژه که بستری را برای مردم روستاها از نظر اشتغال و فعالیت‌های مختلف فراهم نموده، اما ساختارهای اجتماعی روستاها نیز تحت تأثیر آن بوده است. یکی از بخش‌های تحت تأثیر این سد، بخش گردشگری روستایی است. روستاهای زیادی در بالادست سد کارون سه قرار دارد که دارای ظرفیت‌های مختلف تاریخی و طبیعی جهت جذب گردشگر هستند. تا قبل از ایجاد سد، گردشگران رغبت چندانی به این روستاها و منطقه نشان نمی‌دادند. اما با ایجاد سد و توسعه برخی ظرفیت‌های ناشی از آن، زمینه‌ها و بستری عینی و ذهنی برای بازدید گردشگران فراهم شد. این موضوع در سطح روستاهای مختلف از جمله روستاهای گردشگری سادات حسینی، شیوند، شاه پیر و... قابل مشاهده است و سالانه حجم زیادی از گردشگران از این روستاها بازدید می‌کنند. له نظر می‌رسد که ایجاد سد کارون سه به عنوان یک نماد توسعه‌ای از مدیریت منابع آب، توانسته است که ظرفیت‌های بالقوه گردشگری روستایی را به بالفعل تبدیل نماید. بنابراین در این تحقیق هدف آن است که نقش سد کارون سه در توسعه گردشگری روستایی بالادست سد مشخص شود. این نقش از طریق مقایسه متغیرهای مختلف توسعه گردشگری بررسی شده است. با بررسی این موضوع، تحولات گردشگری روستایی در منطقه مورد کنکاش قرار گرفت و میزان تأثیرات و تحولات این سد در توسعه گردشگری روستایی مشخص شده است.

۲_ بنیان نظریه‌ای

یکی از بخش‌های مهم و در حال رشد در جهان گردشگری است که در رشد اقتصاد کشورها بسیار مؤثر است، ضمن آنکه منافع اقتصادی آن شامل جوامع محلی نیز می‌شود (Osman and Sentosa, 2013, 26). در سیستم اقتصاد جهانی صنعت گردشگری روز به روز اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. این صنعت امروزه به قدری در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها اهمیت دارد که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نام نهاده‌اند (رضوانی، ۱۳۹۰، ۱۰) در قرن بیست و یکم، صنعت گردشگری به ابزاری اصلی برای ارتقای کیفیت زندگی و به یکی از نیروهای شکل‌دهنده جهان امروز تبدیل شده است که دارای مزایای ارتباطی، سیاسی، فرهنگی و تأثیرات بین‌المللی خاص خود است. صنعت گردشگری با ماهیتی چند بُعدی علاوه بر تأمین نیاز گردشگران، باعث تغییرات عمده‌ای در سیستم جامعه میزبان می‌شود از این رو دولتمردان در تلاشند تا با مهیاسازی و ارزشمند نمودن جاذبه‌های گردشگری در مناطق دارای پتانسیل، فرصت بهره‌مندی از ابعاد مثبت این صنعت را فراهم سازند (Rahimi et al, 2015, 98). گردشگری توجه دولت‌ها، سازمان‌های غیر دولتی و فعالان اقتصادی را نیز به خود جلب کرده است، زیرا نقش مهمی در جهت‌دهی به فعالیت‌های اقتصادی و کمک به افزایش درآمد جوامع محلی دارد (Chin et al, 2014, 36). گردشگری عرصه پیچیده و دارای اجزای بسیاری است که در محصول و تجربه گردشگری نقش دارند (Currie and Falconer, 2013, 163). اگر چه در جهان امروزی صنعت گردشگری از فرمول سابق گردشگری آفتاب، ماسه و دریا که قرن ۱۸ به بعد در اروپا متداول شده، دور شده و به طرف تعطیلات هدفمند و مسافرتی که نیازهای استراحتی و ذهنی را با هم داشته باشد حرکت می‌کند (Nekovedi Sadri, 2009, 10). به عبارتی دیگر توریسم در حال حاضر به بزرگترین صنعت بخش خدمات تبدیل شده است و از نظر پراکنش، صنعت شماره یک جهان محسوب می‌شود. توریسم از عناصر و فعالیت‌هایی تشکیل می‌شود که به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر این صنعت تأثیر می‌گذارد. به بیان دیگر، برای اینکه صنعت توریسم در یک کشور متحول شوند و توسعه یابد، باید در راستای آن عناصر و فعالیت‌هایی متحول شده و توسعه یابند، که در پویایی آن سهیم هستند (Wai Gay, 2003, 48). بخشی از این صنعت از نظر محلی با محیط‌های روستایی مرتبط است. در حقیقت با گسترش صنعت و روند رو به رشد شهرنشینی، تمایل انسان به استفاده از محیط‌های بکر و روستایی بیشتر شده است. در صورتی که گردشگری به عنوان یک ابزار توسعه اقتصادی برای جامعه محلی درک شود ممکن است از طریق ارائه فاکتورهای مثل اشتغال و سرمایه‌گذاری فرصت‌ها، درآمدهای مالیاتی، رستوران‌ها، خدمات اقامت، جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی، جشنواره‌ها و فرصت‌های تفریحی کیفیت زندگی بهتری را برای ساکنان بهبود بخشد و باعث توسعه منطقه گردد (Tichaawa, 2015, 4). علاوه بر جنبه‌های اقتصادی، این صنعت می‌تواند تغییرات فرهنگی و اجتماعی مهمی را در مقاصد گردشگری ایجاد کند (حاجی نژاد و احمدی، ۱۳۸۹، ۷)؛ بنابراین گردشگری یکی از فعالیت‌های مهمی است که در دهه‌های اخیر توجه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹، ۱۳۷) و می‌تواند به عنوان ابزاری برای نیل به توسعه اقتصادی در مناطق پیرامونی باشد (رومیانی و همکاران، ۱۳۹۵، ۸۳).

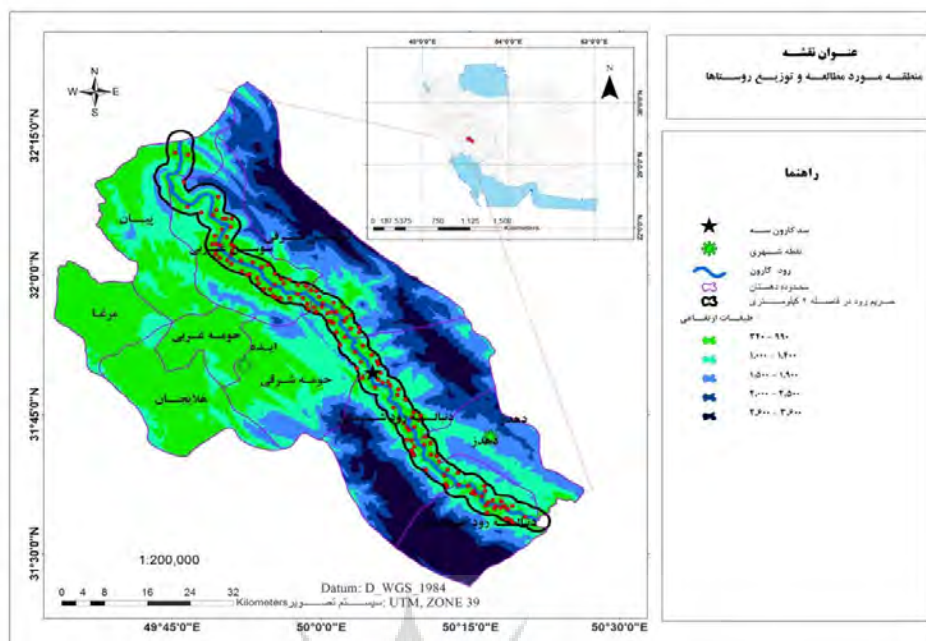
یکی از انواع گردشگری، گردشگری روستایی است. امروزه گردشگری روستایی ۱۰ تا ۲۵ درصد همه انواع فعالیت گردشگری را به خود اختصاص می‌دهد. این نوع گردشگری از یک طرف می‌تواند نقش مهمی را در متنوع‌سازی اقتصاد جوامع

روستایی در قالب صنعت گردشگری ایفا کند و از طرف دیگر می‌تواند وسیله‌ای برای تحریک رشد اقتصاد ملی باشد (رضوانی، ۱۳۸۷، ۸). گسترش و توسعه گردشگری در مناطق روستایی از جمله عناصری است که موجب نجات روستاها از فقر، مهاجرت و مشکلات اقتصادی و اجتماعی می‌شود. در اکثر نواحی روستایی، به دلیل غالب بودن اقتصاد کشاورزی و آسیب پذیری آن، توجه به دیگر فعالیت‌ها نظیر گردشگری به عنوان مکمل این بخش می‌تواند از جنبه‌های مختلف، تضمینی در بهبود شرایط زندگی روستاییان باشد (مهدوی حاجیلویی و همکاران، ۱۳۸۷، ۴۰).

۳- روش، تکنیک‌ها و قلمرو

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات میدانی با استفاده از ابزار پرسش نامه است. جامعه آماری بالغ بر ۲۳۴۵ نفر بوده است. بر اساس فرمول کوکران^۴، نمونه آماری به تعداد ۳۳۰ نفر محاسبه شد. این تعداد نمونه در ۳ روستا مورد مطالعه قرار گرفتند. پرسش گری در سطح افراد روستایی انجام گرفت. روایی از طریق نخبگان و پایایی ابزار از طریق ضریب آلفای کرونباخ در سطح ۰/۷۱ تایید شد. در نهایت داده‌ها پس از جمع‌آوری با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS یکپارچه و مورد بهره برداری قرار گرفتند.

شهرستان ایذه در استان خوزستان واقع شده است که از شرق و شمال شرق به شهرستان‌های فارس و کوهرنگ و از شمال و شمال غرب به شهرستان مسجدسلیمان، از جنوب و جنوب غرب به استان کهگیلویه و بویراحمد و شهرستان باغ‌ملک منتهی می‌شود. مرکز این شهرستان در دامنه کوه‌های زاگرس با ارتفاع ۷۶۷ متری از سطح دریا و مساحت ۳۷۷۹/۳۹ کیلومترمربع قرار دارد. میزان باران سالانه به‌طور متوسط ۶۵۶ میلی‌متر و متوسط درجه حرارت نیز ۲۴ درجه سانتی‌گراد است (میکانیکی و صادقی، ۱۳۹۱، ۵۴). بر اساس سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ شهرستان ایذه دارای سه بخش مرکزی، دهدز و سوسن و ۳۵۳ روستای دارای سکنه است. کل جمعیت روستایی منطقه بالغ بر ۸۰۹۰۸ نفر و ۱۶۸۷۳ خانوار می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). سد کارون سه‌یکی از بزرگ‌ترین سدهای ایران است که بر روی رود کارون احداث شده است. هدف از احداث سد و نیروگاه، تأمین بخشی از برق مورد نیاز کشور ایران و کنترل سیلاب‌های مخرب است. ساختگاه سد و نیروگاه کارون سه، در ۲۸ کیلومتری شرق شهرستان ایذه و در فاصله ۶۱۰ کیلومتری مصب رودخانه کارون در شمال شرقی استان خوزستان است (شرکت توسعه منابع ایران، ۱۳۹۱). این مطالعه در ۳ روستا انجام شده است که عبارت‌اند از نوشیوند، شیوند بزرگ و سادات حسینی.

نقشه ۱- توزیع و تراکم جغرافیایی روستاها در پیرامون رود و سد کارون

۴- یافته‌ها و تحلیل داده

از نظر متغیر جنس حدود ۶۵ درصد افراد را مردان و ۳۵ درصد را زنان تشکیل داده اند. همچنین از نظر رده سنی بیش از ۴۲ درصد نمونه در رده سنی بین ۳۰ تا ۴۰ سال قرار گرفته اند. حداقل سن برابر با ۲۱ سال و حداکثر سن نیز برابر با ۵۸ سال بوده است. از نظر تحصیلات نیز بیش از ۳۴ درصد زیردیپلم، ۲۸ درصد دیپلم، ۱۵ درصد فوق دیپلم و مابقی نیز بیسواد یا دارای مدرک لیسانس به بالا بوده اند. از نظر سابقه سکونت نیز بیش از ۳۱ درصد نمونه بین ۱۵ تا ۲۵ سال، ۳۴ درصد نیز بین ۲۶ سال تا ۳۵ سال و مابقی نیز بین ۳۵ تا ۴۵ سال در این روستاها ساکن هستند. بنابراین بررسی متغیرهای مونوگرافی پاسخگویان نشان می دهد که توزیع مطلوبی در این زمینه ها وجود دارد و دیدگاه و نظرات تمامی افراد با سطوح مختلف اخذ شده است.

اول، سد کارون سه و جذب گردشگر

با توجه به نرمال نبودن داده ها در این قسمت از آزمون ویلکاکسون استفاده شده است. این آزمون آماری به منظور انجام بررسی دو نمونه وابسته یا انطباق بین دو نمونه به کار گرفته می شود. بررسی نقش سد کارون سه در میزان جذب گردشگر در قالب ۵ شاخص بررسی شد. نتایج آزمون در تمامی شاخص ها به جز در زمینه شاخص افزایش گردشگران خارجی، در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارد. شاخص افزایش گردشگران خارجی در سطح معناداری برابر با ۰/۱۱۵ قرار دارد و به این معنا است که بین میزان گردشگران خارجی در قبل و بعد از ساخت سد تفاوت معناداری وجود ندارد. تعداد رتبه های برابر با ۲۹۸ به این نکته مهم اشاره می کند که در حقیقت ساخت سد در زمینه جذب گردشگری خارجی تاثیر چندانی نداشته

است. اما بررسی دیگر شاخص ها نشان از اختلاف معناداری دارد. بگونه ای که شاخص های گردشگران شهرستانی، گردشگران استانی، گردشگران از استان های همجوار و همچنین تورهای گردشگری، یک روند افزایشی به خود گرفته است و با ایجاد سد میزان آنها بهبود پیدا کرده است. تعداد رتبه های مثبت هر یک از این شاخص ها به نسبت رتبه های منفی بیشتر است و به همین نکته مهم یعنی افزایش گردشگران بعد از ساخت سد و تاثیرگذاری آن در این زمینه اشاره دارد. همچنین مقایسه میانگین این شاخص ها در قبل و بعد از ساخت سد یک روند افزایشی را نشان می دهد. به طور کلی ساخت سد کارون سه روند جذب گردشگر را قوت بخشیده و تاثیراتی مثبتی در این زمینه داشته است.

جدول ۱- بررسی نقش سد کارون سه در در میزان جذب گردشگر (آزمون ویلکاکسون)

متغیر	شاخص	میانگین داده ها			رتبه ها	
		قبل از احداث سد	بعد از احداث سد	رتبه مثبت	رتبه منفی	رتبه برابر
میزان جذب گردشگر	افزایش گردشگران شهرستانی	2/06	3/81	۳۰۱	۸	۲۱
	افزایش گردشگران استانی	2/10	3/83	۳۰۵	۹	۱۶
	افزایش گردشگران از استان های همجوار	2/08	3/93	۳۱۱	۵	۱۴
	افزایش گردشگران خارجی	1/01	1/04	۲۱	۱۱	۲۹۸
	افزایش تورهای گردشگری	2/03	3/90	۳۰۹	۷	۱۴

دوم، سد کارون سه و بهبود امکانات گردشگری روستاها

بررسی نقش سد کارون سه در بهبود امکانات گردشگری روستاهای منطقه نشان می دهد که همه شاخص ها یا امکانات در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارند. نتیجه به این معنا است که سد کارون سه در زمینه خدمات گردشگری نقش ایفاء کرده است. برای اینکه جهت این نقش آفرینی و تاثیرات شناخته شود از نتایج رتبه های مثبت و منفی آزمون ویلکاکسون استفاده می شود. در سطح تمامی ۱۰ شاخص ذکر شده، به طور کلی میانگین آزمون در قبل از ساخت سد برابر با ۲/۰۹ و در بعد از ایجاد سد برابر با ۳/۶۷ گزارش می شود. مقایسه این دو میانگین بخوبی از بهبود امکانات گردشگری بعد از ساخت سد اشاره دارد. به عبارت دیگر سد کارون سه در رونق خدمات توسعه گردشگری روستاهای بالادست نقش داشته است. مشاهده رتبه های مثبت هر یک از شاخص ها یا امکانات در مقایسه با رتبه های منفی نیز به همین نکته مهم اشاره دارد. برای مثال میانگین شاخص اینترنت در قبل از ساخت سد برابر با ۲/۲۹ بوده در حالی بعد از ایجاد سد میانگین ۴/۰۶ را کسب نموده است. بنابراین از نظر پاسخگویان شاخص اینترنت با ایجاد سد وضعیت بهتری داشته است. این بهبود در شاخص اینترنت به دلیل تاثیرگذاری سد در رونق فعالیت های اقتصادی و گردشگری روستاهای بالادست بوده است. همچنین ایجاد مراکز اقامتی که در قبل از ایجاد سد دارای میانگین ۲/۱۴ و در بعد از ایجاد سد برابر با ۳/۸۵ است که بیانگر بهبود این نوع خدمات در روستاها می باشد. بنابراین مقایسه میانگین ها و رتبه های مثبت با منفی هر یک از خدمات ذکر شده در جدول (۲)، نشان

می دهد که سد کارون سه در بهبود خدمات مختلف توسعه گردشگری از جمله بهبود خواربارفروشی، خدمات بهداشتی حمل و نقل آبی، توسعه اینترنت و تلفن همراه، ایجاد خانه های بوم گردی، بهبود جاده و ایجاد مراکز تفریحی موثر بوده است.

جدول ۲- بررسی امکانات گردشگری روستایی قبل و بعد از ایجاد سد کارون سه (آزمون ویلکاسون)

متغیر	امکانات	میانگین داده ها		رتبه ها		سطح معناداری
		قبل از احداث سد	بعد از احداث سد	رتبه مثبت	رتبه منفی	
	بهبود خدمات خواربارفروشی	۲/۱۶	۳/۷۲	۳۰۱	۱۱	۰/۰۰۰
	ایجاد مراکز اقامتی	۲/۱۴	۳/۸۵	۳۰۹	۵	۰/۰۰۰
	ایجاد رستوران و مراکز تغذیه	۲/۱۱	۳/۶۹	۲۹۸	۸	۰/۰۰۰
	بهبود خدمات بهداشتی	۲/۶۲	۳/۷۴	۳۰۶	۹	۰/۰۰۰
	توسعه اینترنت	۲/۲۹	۴/۰۶	۳۱۸	۵	۰/۰۰۰
امکانات گردشگری	ایجاد حمل و نقل آبی	۱/۰۲	۳/۸۷	۳۱۴	۷	۰/۰۰۰
	دسترسی به تلفن همراه	۲/۲۱	۳/۴۳	۲۹۳	۹	۰/۰۰۰
	ایجاد خانه های بوم گردی و مسافر	۲/۱۲	۳/۴۹	۲۹۵	۷	۰/۰۰۰
	بهبود کیفیت جاده و دسترسی ها	۲/۱۴	۳/۵۷	۲۹۶	۵	۰/۰۰۰
	ایجاد مراکز تفریحی	۲/۱۰	۳/۳۴	۲۹۱	۱۲	۰/۰۰۰
	جمع مقیاس	۲/۰۹	۳/۶۷	۳۰۲	۸	۰/۰۰۰

سوم، سد کارون سه و بهبود اقتصاد گردشگری روستاها

در این قسمت نقش سد کارون سه در بهبود اقتصاد گردشگری روستاهای بالادست سد از طریق آزمون تی تک نمونه ای با توجه به نرمال بودن داده ها بررسی شد. نتایج حاصل از آزمون تی تک نمونه ای در سطح شاخص های اقتصادی حاکی از آن دارد که تمامی ۱۵ شاخص در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ قرار دارند. بررسی میانگین شاخص ها از جمله بهبود مشاغل خدماتی، رونق صنایع دستی، افزایش در آمد، فروش محصولات باغی، رونق فرآوری محصولات باغی، افزایش فرصت های شغلی، بهبود ساخت و سازها، افزایش قیمت زمین، افزایش سرمایه گذاری، ارتقاء سطح کیفیت زندگی و ایجاد سایت های گردشگری در منطقه نشان می دهد همه آنها در شرایط خوبی قرار دارند؛ چرا که میزان میانگین آنها بیشتر از حد ملاک یعنی ۳ بوده و همچنین حد بالا و پایین آنها نیز مثبت می باشد. این مطلب نشانگر آن است که سد کارون سه در بهبود اقتصاد گردشگری روستایی منطقه موثر بوده است. به عبارت دیگر با ایجاد سد کارون سه بسیاری از ظرفیت های اقتصادی روستا قوت دو چندان به خود گرفته و در اقتصاد روستایی تاثیر گذاشته است. برای نمونه بهبود مشاغل خدماتی در سطح میانگین برابر با ۳/۹۰ و رونق صنایع دستی دارای میانگین برابر با ۳/۸۶ است. این میانگین نشان از تاثیرگذاری سد کارون سه در این

شاخص ها دارد. همچنین بررسی میانگین کل شاخص ها که برابر با ۳/۵۶ است نیز بخوبی مطالب ذکر شده را تایید می کند. با ایجاد سد و رونق جاذبه های گردشگری، بسیاری از سرمایه گذاران اقدام به ساخت وس از مراکز تفریحی و رفاهی برای گردشگران نموده اند که تا قبل از ساخت سد محدودیت های بسیاری در این زمینه وجود داشته است. یا بسیاری از مشاغل جدید رفاهی و خدماتی در روستاها شکل گرفته است که در نتیجه رونق گردشگری به واسطه تاثیرگذاری سد کارون سه بوده است. بنابراین سد کارون سه بخوبی در رونق اقتصاد گردشگری روستاهای بالادست نقش آفرینی کرده است.

جدول ۳- بررسی نقش سد کارون سه در بهبود اقتصاد گردشگری روستایی (آزمون تی تک نمونه ای)

میانگین	مبنای آزمون = ۳					T	شاخص
	فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد		اختلاف از میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی		
	حد بالا	حد پایین					
3/90	1/00	0/804	0/903	/000۰	۳۲۹	17/8	بهبود مشاغل خدماتی
3/86	0/982	0/747	0/864	/000۰	۳۲۹	14/4	رونق صنایع دستی (گلیم، بافندگی و...)
3/88	1/00	0/772	0/888	/000۰	۳۲۹	15/1	فروش لباس محلی
3/77	0/891	0/650	0/770	/000۰	۳۲۹	12/5	افزایش درآمد
3/63	0/771	0/494	0/632	/000۰	۳۲۹	8/97	فروش محصولات باغی به گردشگر
3/53	0/659	0/403	0/531	/000۰	۳۲۹	8/15	فرآوری محصولات باغی (خشکبار)
3/29	0/428	0/160	0/294	/000۰	۳۲۹	4/31	افزایش فرصت های شغلی جدید
3/67	0/798	0/545	0/671	/000۰	۳۲۹	10/4	بهبود ساخت و ساز در روستاها
3/78	0/902	0/664	0/783	/000۰	۳۲۹	12/9	افزایش قیمت زمین با کاربری گردشگری
3/57	0/694	0/461	0/578	/000۰	۳۲۹	9/74	رونق ورزش های آبی و کوهنوردی
3/80	0/923	0/681	0/802	/000۰	۳۲۹	13/0	برگزاری جشنواره های محلی سالیانه (نوروز)
3/41	0/545	0/293	0/419	/000۰	۳۲۹	6/54	افزایش سرمایه گذاری
3/27	0/406	0/135	0/270	/000۰	۳۲۹	3/93	ایجاد سایت های گردشگری در منطقه
۳۶۳/	۳۰۶۰/	0/135	۲۴۳۰/	/000۰	۳۲۹	۷۸.۳	تنوع در فعالیت اقتصادی روستا
3/46	0/601	0/336	0/468	/000۰	۳۲۹	6/96	ارتقاء سطح زندگی مردم
3/56	0/592	0/532	0/562	/000۰	۳۲۹	36/6	مجموع مقیاس

چهارم، سد کارون سه و رونق جاذبه های گردشگری

یکی از موضوعات بررسی شده دیگر، نقش سد در رونق جاذبه های مختلف گردشگری است. جاذبه های گردشگری در بخش های مختلف اکوتوریسمی، تاریخی، مذهبی و... تقسیم بندی می شوند. نتایج آزمون تی تک نمونه نشان می دهد که تمامی شاخص های بررسی شده در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ محاسبه شده اند. میزان حد بالا و پایین مثبت آزمون نشانگر این است که این سطح معناداری از رونق جاذبه های گردشگری روستایی و منطقه حکایت دارد. میانگین گزارش شده برای هر یک از جاذبه ها نیز به خوبی این مطلب را تایید می نماید. جاذبه های مرتبط با کوهنوردی با میانگین ۳/۶۲ بعد از

ایجاد سد یک قوت قابل توجه داشته است. در حقیقت ساخت سد سبب شده که افراد تمایل بیشتری به فعالیت های کوهنوردی و استفاده از جاذبه های موجود در این زمینه در بالادست سد مبادرت نمایند. جاذبه های مرتبط با رود کارون مانند قایق سواری نیز با ایجاد سد، گردشگران بسیاری را به خود جذب نمود و میانگین گزارش شده برابر با ۳/۵۸ نیز به همین نکته اشاره دارد. رونق جاذبه های تاریخی، فعالیت های بوم گردی، رونق آداب و رسوم روستاییان و جشنواره ها، رونق جاذبه های زیارتی و اکوتوریسمی منطقه از دیگر تاثیرات سد کارون سه است. در واقع ایجاد سد کارون سه در جذب گردشگر برای هر یک از جاذبه های ذکر شده تاثیرگذار بوده است و به نسبت قبل از ایجاد سد، تحولات مطلوب و قابل توجه ای در این زمینه شکل گرفته است. به طور خلاصه اینکه سد کارون سه در رونق جاذبه های گردشگری روستایی و منطقه موثر بوده و تاثیرات مختلف اجتماعی و اقتصادی را رقم زده است.

جدول ۴- بررسی نقش سد کارون سه در رونق جاذبه های گردشگری (آزمون تی تک نمونه ای)

میانگین	مبنای آزمون = ۳						شاخص های سرمایه اجتماعی
	فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد		اختلاف از میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی	T	
	حد بالا	حد پایین					
۳/۶۲	۰/۷۳۶	۰/۵۱۷	۰/۶۲۷	۰/۰۰۰	۳۲۹	۱۱/۳۰	رونق جاذبه های مرتبط با کوهنوردی
۳/۵۸	۰/۶۹۵	۰/۴۷۸	۰/۵۸۱	۰/۰۰۰	۳۲۹	۱۰/۰۸	رونق جاذبه های مرتبط با رود کارون (قایق سواری و...)
۳/۵۵	۰/۶۹۲	۰/۴۱۶	۰/۵۵۴	۰/۰۰۰	۳۲۹	۷/۹۰	رونق جاذبه های تاریخی روستاها
۳/۸۰	۰/۹۰۴	۰/۷۰۴	۰/۸۰۴	۰/۰۰۰	۳۲۹	۱۵/۸	رونق فعالیت های بوم گردی روستایی
۳/۹۸	۱/۰۹	۰/۸۸۲	۰/۹۸۶	۰/۰۰۰	۳۲۹	۱۸/۶	رونق آداب و رسوم روستاییان
۳/۶۳	۰/۷۳۷	۰/۵۳۵	۰/۶۳۶	۰/۰۰۰	۳۲۹	۱۲/۴	رونق جاذبه های زیارتی
۳/۲۰	۰/۲۹۳	۰/۱۰۶	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰	۳۲۹	۴/۲۲	رونق جاذبه های اکوتوریسمی (آبشارها و...)

برای بررسی تفاوت توسعه گردشگری روستاها از نظر نقش و تاثیرگذاری سد کارون سه از تحلیل واریانس (آنووا) استفاده شد تا مشخص شود که روستاهای گردشگری تفاوت معناداری در زمینه توسعه گردشگری از نظر نقش پذیری از سد کارون سه با یکدیگر دارند یا نه. با توجه به نتایج به دست آمده در جدول (۵) می توان اینگونه بیان نمود که سه روستای مطالعه شده (نوشیوند، شیوند بزرگ و سادات حسینی)، دارای تفاوت معناداری در زمینه توسعه گردشگری از نظر تاثیرگذاری سد با یکدیگر هستند. به عبارت دیگر سد کارون سه، تاثیرگذاری متفاوتی از نظر توسعه گردشگری بر روستاهای بررسی شده داشته است و این روستا همانند یکدیگر نیستند. بنابراین این سه روستا از نظر توسعه گردشگری با یکدیگر متفاوت هستند و حداقل یکی از آنها با دو مورد دیگر تفاوت دارد. لذا می توان عنوان نمود که عدم اختلافات بین روستاها در این زمینه احتمالاً برحسب تصادف نیست. با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ آزمون آنووا و مطالب گزارش شده، بایستی اینگونه نتیجه گرفت که وجود تفاوت معناداری میان روستاهای مورد مطالعه در زمینه نقش پذیری آنها از سد کارون سه در توسعه گردشگری، تایید و عدم اختلاف معناداری میان روستاها رد می گردد (جدول ۵).

جدول ۵- ارزیابی تفاوت توسعه گردشگری روستاهای بالادست از نظر نقش سد کارون سه (آزمون F)

شاخص	واریانس	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig
بین گروهی	۱/۳۰	۳	۰/۴۷۶	۱/۱۴۵	۰/۰۰۴	
درون گروهی	۸۶/۰	۳۲۶	۰/۳۶۵			
مجموع	۸۷/۳	۳۲۹				

پس از مشخص شدن وجود تفاوت میان روستاها از نظر توسعه گردشگری به واسطه تاثیر سد کارون سه، با توجه به اینکه استفاده از تحلیل واریانس نمی تواند این تفاوت را مشخص نماید، لذا برای مشخص نمودن اختلافات روستاها از نظر توسعه گردشگری و نقش سد کارون سه در این زمینه، از آزمون دانکن استفاده گردید. نتایج آزمون دانکن نشان داد که به طور کلی میانگین روستای شیوند بزرگ برابر با ۳/۸۷ است که نسبت دو روستای دیگر در رتبه اول قرار گرفته است. میانگین روستای نوشیوند ۳/۶۲ و روستای سادات حسینی برابر با ۳/۵۰ محاسبه شده است. با توجه به میانگین های گزارش شده، روستای شیوند بزرگ در رتبه اول این اولویت بندی قرار می گیرد. این مطلب به این معنا است که روستای شیوند بزرگ نسبت به دو روستای دیگر تاثیرپذیری بیشتری از سد کارون سه از نظر توسعه گردشگری پذیرفته است. همچنین در رتبه دوم روستای نوشیوند و سپس سادات حسینی قرار گرفته است. یکی از نکات مهم در این زمینه این است که نزدیکترین روستا به سد کارون سه، روستای شیوند بزرگ و سپس نوشیوند و سادات حسینی است. می توان این نتیجه را گرفت که هر چه از سد کارون سه فاصله بیشتر می شود میزان تاثیرگذاری این سد بر بعد گردشگری روستاها نیز کاسته می شود. نتیجه دیگر اینکه شاخص فاصله مکانی می تواند به عنوان یک شاخص مهم در زمینه تاثیرگذاری سد بر توسعه گردشگری روستاها و جاذبه های مختلف نقش ایفاء کند.

جدول ۶- اختلافات توسعه گردشگری روستاهای بالادست از نظر نقش و تاثیرگذاری سد کارون سه (آزمون دانکن)

روستاها	تعداد نمونه	میانگین
نوشیوند	۸۰	۳/۶۲
شیوند بزرگ	۱۱۱	۳/۸۷
سادات حسینی	۱۳۹	۳/۵۰

۵- بحث و فرجام

گردشگری صنعتی است که در عصر حاضر می تواند زمینه ساز توسعه باشد. در این راستا گسترش زیرساخت ها بسیار موثر است و روند آن را تسریع می بخشد. سدسازی به عنوان یکی از زیرساخت های توسعه مدیریت منابع آب و انرژی علاوه بر اهداف اصلی، اهداف فرعی را نیز در هر منطقه دنبال می کند. بخشی از این اهداف چه به صورت برنامه ریزی شده و چه غیر از این موضوع، به توسعه گردشگری منجر می شود. بخشی از این روند گردشگری به دلیل جاذبه های ایجاد شده به وسیله سد است و برخی نیز به واسطه رونق فعالیت های گردشگری در سکونتگاه های انسانی است. سد کارون سه علاوه بر

اینکه خود جاذبه های بسیاری را در زمینه ورزش های آبی و خدمات مختلف ایجاد نموده ، زمینه ساز تحولاتی در بحث گردشگری در روستاهای بالادست شده است.

نتیجه تحقیق نشان داد که بسیاری از شاخص های مربوط به اقتصاد گردشگری با ایجاد سد تغییر کرده و سد در این زمینه نقش مهمی را ایفاء کرده است. از جمله شاخص های بخش گردشگری که با نقش آفرینی سد کارون سه دچار تغییر شده است عبارت اند از مشاغل خدماتی، رونق صنایع دستی، افزایش درآمد، افزایش فرصت های شغلی، بهبود ساخت و سازها، افزایش ارزش زمین و افزایش سرمایه گذاری. سد به رونق خدمات کمک بسیاری کرده و فعالیت های گسترده ای را در بخش خدمات در روستاها با واسطه رونق گردشگری ایجاد نموده است. همچنین ایجاد مشاغل جدید از جمله بنگاه داری، مراکز فروش صنایع دستی، افزایش خواربارفروشی ها، قایق سواری و... از موارد مهم است. مشاغلی که تا قبل از ایجاد سد در روستاها وجود نداشته یا بسیار کم بوده ولی با ایجاد سد و تاثیرگذاری آن در رونق فعالیت های گردشگری و جذب گردشگر، شدت بیشتری پیدا کرده است. از دیگر شاخص های مهم افزایش سرمایه گذاری و ورود بخش خصوصی در روستاها و منطقه است. بسیاری از افراد نسبت به ایجاد سایت های گردشگری در سطح منطقه (مانند سایت گردشگری زراس) مبادرت کرده اند و تحول قابل توجهی در این زمینه شکل گرفته است. سرمایه گذاری در بخش ایجاد خدمات مختلف در برخی روستاها از جمله شیوند توسط افراد سرمایه گذار از دیگر نکات قابل ذکر است. این نوع و حجم از سرمایه گذاری تا قبل از ایجاد سد وجود نداشته است اما بعد از آن افراد رغبت و تمایل بیشتری نسبت به این موضوع نشان دادند و در حقیقت توجیه اقتصادی بهتری برای این موضوع داشته اند..

همچنین سد کارون سه به واسطه نقش گردشگری که داشته است به رونق و بهبود برخی امکانات مورد نیاز گردشگران منجر شده است. از جمله این امکانات می توان به بهبود خدمات خواربارفروشی، ایجاد مراکز اقامتی، ایجاد رستوران و مراکز تغذیه، بهبود خدمات بهداشتی، ایجاد حمل و نقل آبی، توسعه اینترنت، دسترسی به تلفن همراه، ایجاد خانه های بوم گردی و مسافر، بهبود کیفیت جاده و دسترسی ها و ایجاد مراکز تفریحی اشاره نمود. برای تشریح بیشتر تاثیرگذاری سد در رونق این خدمات می توان به توسعه اینترنت اشاره نمود که تا قبل از سد وضعیت مناسبی نداشته ولی با ایجاد سد و افزایش گردشگران، زمینه این شرایط فراهم شد. ایجاد خانه های بوم گردی و مسافری که به صورت با ایجاد سد رونق گرفته و زمینه ساز درآمدهای جدیدی برای روستاییان شد. بنابراین ساخت سد علاوه بر اینکه گردشگری در منطقه را رونق بخشیده است به ایجاد و گسترش برخی امکانات گردشگری نیز به صورت غیرمستقیم کمک کرده است.

همچنین نتیجه آزمون آماری از نقش سد در جذب گردشگران داخلی (شهرستانی، استانی و استان های همجوار) اشاره دارد. ساخت سد سبب شده که روند جذب گردشگر افزایش پیدا کند. این روند شامل گردشگران استانی و خارج استانی می باشد. تورهای گردشگری با ساخت سد به روستاها رونق گرفته است. بگونه ای که امروزه تورهای گردشگری بسیاری از استان های همجوار از جمله اصفهان به روستاهای بالادست سد مانند روستای شیوند انجام می شود؛ چرا که علاوه بر ظرفیت های سد، جاذبه های بسیاری در روستاها برای بازدید گردشگران وجود دارد. البته نتایج نشان می دهد که در زمینه گردشگری خارجی تغییری حاصل نشده است.

سد در رونق جاذبه های مختلف گردشگری نیز نقش داشته است. جاذبه های گردشگری در بخش های مختلف اکوتوریسمی، تاریخی، مذهبی، کوهنوردی و... خلاصه می شوند. در حقیقت ساخت سد سبب شده که افراد تمایل بیشتری به استفاده از جاذبه های موجود در این زمینه نشان دهند. جاذبه های مربوط به روستاهای بالادست قبلاً هم وجود داشته اما به دلیل عدم توجه از این جاذبه ها در راستای توسعه گردشگری استفاده نشده است. خود سد نیز جاذبه های بسیاری از جمله در زمینه ورزش های آبی را فراهم نموده که گردشگران بسیاری را به سمت خود جذب کرده است. بنابراین ساخت سد باعث شده که اهمیت گردشگری و جاذبه های روستایی دو چندان شود و در واقع جاذبه های بالقوه روستاها به بالفعل تبدیل شوند و نقش اقتصادی قابل توجهی در اقتصاد روستاها ایفاء نمایند. در میان سه روستای بررسی شده، روستای شیوند بزرگ، از نظر نقش سد در توسعه گردشگری، تاثیرپذیری بیشتری داشته است. بخشی از این توسعه به واسطه جاذبه های این روستا است و بخشی نیز به دلیل تاثیرگذاری شده است. بررسی این روستا و دو روستای دیگر نشان می دهد که هر چه از سد فاصله بیشتر می شود، میزان تاثیرگذاری در رونق فعالیت گردشگری کمتر است. به عبارت دیگر شاخص فاصله مکانی نقش مهمی در زمینه تاثیرگذاری سد در راستای توسعه گردشگری بازی می کند. روستاهایی که به سد نزدیکتر هستند، از نظر گردشگری نیز جایگاه مناسب تری پیدا کرده است.

نتایج گویای این مطلب مهم است که سد کارون سه نقش مهمی در رونق فعالیت های گردشگری و خدمات موجود در این زمینه ایفاء کرده و جاذبه های گردشگری زیادی شکل گرفته که بخشی از این جاذبه های در نتیجه ساخت سد اتفاق افتاده است. همچنین رونق فعالیت های جدید اقتصادی، افزایش گردشگران و بالفعل شدن جاذبه های گردشگری روستایی از دیگر تاثیرات سد می باشد که در طول زمان نیز یک روند بهبود و افزایشی را نشان می دهد. بنابراین ایجاد زیرساخت های توسعه ای در هر بخشی می تواند به توسعه بخش های مختلف اقتصادی از جمله گردشگری منجر شود و زمینه فعال شدن بسیاری از فعالیت ها را فراهم سازد.

۶- منابع

- جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران. (۱۳۸۱). طرح مطالعات اجتماعی، اقتصادی و طبیعی حوضه بالادست سد کارون ۳، تهران: سازمان اجرایی طرح و توسط معاونت پژوهشی دانشگاه تهران.
- حاجی نژاد، علی، احمدی، علی (۱۳۸۹). تأثیرات اقتصادی گردشگری تجاری بر مناطق شهری؛ مطالعه موردی شهر بانه. پژوهش های بوم شناسی شهری، دوره ۱، شماره ۲، صص ۷-۲۲.
- رحمتی، علیرضا. (۱۳۹۱). بررسی روند ارزیابی اثرات محیط زیستی در ایران؛ چالش ها و راهکارها. مجله محیط زیست و توسعه، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱۵-۲۳.
- رحیمی، محمد، پازند، فاطمه (۱۳۹۵). الگوی گردشگری خلاق شهری در ایران با استفاده از مدل تحلیلی سلسله مراتبی. مجله ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره ۶، شماره ۳، صص ۹۷-۱۲۴.
- رضوانی، علی اصغر (۱۳۹۰). جغرافیا و صنعت توریسم. تهران: نشر دانشگاه پیام نور.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷). توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- رومیانی، احمد، عینالی، جمشید، هادی پور، مرضیه، حجی پور، محمد (۱۳۹۵). برآورد و سنجش رابطه اثرگذاری گردشگری با کاهش فقر در مناطق روستایی؛ مطالعه موردی: روستاهای چنگوره و اسماعیل آباد- شهرستان آوج. مجله جغرافیای فضای گردشگری، دوره ۵، شماره ۲۰، صص ۸۱-۹۸.
- ریاحی سامانی، مریم، ترابی هفشجانی، الهام، کبیری سامان، عبدالرضا (۱۳۸۲). ارزیابی اثرات زیست‌محیطی احداث سد و نیروگاه بر رودخانه کارون در استان چهارمحال و بختیاری. اولین کنفرانس ملی نیروگاه‌های آبی ایران، ۶ و ۷ خردادماه، تهران.
- شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران (۱۳۹۱). کتابچه معرفی طرح‌های شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران. تهران: نشر شرکت توسعه منابع آب و نیروی ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰، تهران.
- مهدوی حاجیلویی، مسعود، قدیری معصوم، مجتبی، قهرمانی، نسرین. (۱۳۸۶). اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستاییان دره کن و سولقان. روستا و توسعه، دوره ۳، شماره ۲، صص ۳۹-۶۰.
- میرکتولی، جعفر، مصدق، راضیه. (۱۳۸۹). بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، دوره ۲، شماره ۷، صص ۱۳۷-۱۵۴.
- میکائیکی، جواد، صادقی، حجت‌الله (۱۳۹۱). تعیین الگوی مراکز خدمات روستایی با رویکرد تناسب اراضی به روش AHP. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، دوره ۱، شماره ۲، صص ۴۹-۶۷.
- نکویی صدیقی، بهرام (۱۳۸۸). مبانی زمین‌گردشگری با تاکید بر ایران. تهران: نشر سمت.
- Avakol, R. (2002). social and political impacts of dams, (Case Study: Pak Mun dam project), *Journal of Environmental Management*, Vol. 21, No. 3, PP. 43-58.
- Campbell-Hyde, B. (2012). Breaking Ground: Environmental and Social Issues of the Three Gorges Dam in China, The Mandala projects, China. <http://www1.american.edu/ted/ICE/china-dam-impact.html>.
- Chin, C., Lo, M., Songan, P and Nair, V. (2014). Rural Tourism Destination Competitiveness: A study on Annah Rais Longhouse Homestay, Sarawak, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 144, No. 2, PP. 35-44.
- Currie, C and Falconer, P. (2013). Maintaining Sustainable Island Destinations in Scotland: The role of the transport-tourism relationship, *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol. 3, No. 3, PP. 162-172.
- Ishida, S., Kotoku, M., Abe, E., Fazal, M.A., Tesuchihara, T., Imaizumi, M. (2003). Construction of Subsurface Dams and Their Impact on the Environment. *Journal of Material and Geoenvironment*, Vol. 50, No. 1, PP. 149-152.
- Osman, Z. and Sentosa, I. (2013). Mediating Effect of Customer Satisfaction on Service Quality and Customer Loyalty Relationship in Malaysian Rural. *International Journal of Economics Business and Management Studies*, Vol. 2, No. 1, PP. 25-37.
- Qu, Y., Li, M and Qin, L. (2015). Environmental practice and its effect on the sustainable development of eco-industrial parks in china. *international journal of sustainable development and planning*, Vol. 10, No. 5, PP. 685-700.
- Richards, G. (2015). *Creative tourism report*. Arnhem: ATLAS Press.
- Strzepek, K., Yohe, G., Tol, S and Rosegrant, M. (2008). The value of the high Aswan Dam to the Egyptian economy, *Journal of Ecological Economics*, Vol. 66, No. 1, PP. 117-126.
- Tichaawa, T and Mhlanga, O. (2015). Residents 'perceptions towards the impacts of tourism development: The case of Victoria Falls, Zimbabwe. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Vol. 4, No. 1, PP. 1-15.
- Wai Gay, C. (2003). *Tourism in a Comprehensive Perspective*, London: Cultural Research Bureau.